

Кратка история на природозащитата в България

(Продължение от бр. 4)

Природозащитата в България до присъединяването на страната към Европейския съюз през 2007 г.

През октомври 1989 г. в София се провежда Европейски екологичен форум, на който са представени проблеми, свързани със състоянието на въздуха в Русе и изграждането на водната каскада „Места“. На митингите през ноември същата година екологичните искания се поставят паралелно с политическите, съвпадайки със смяната на държавното управление. В последвалия период се предприемат административни и законодателни промени в сектора. Изпълнението на проектите за водна каскада „Места“ и АЕЦ „Белене“ е преустановено. Тези събития бележат преход към нови механизми за управление на околната среда и засилен обществен контрол върху държавните решения в областта на природозащитата.

През 1991 г. България прави решителни крачки в международното сътрудничество, като ратифицира Бернската конвенция и се присъединява към CITES (Конвенцията за международна търговия със застрашени видове). През същата година е създаден и Националният парк „Централен Балкан“. Три години по-късно страната ни подписва и Конвенцията за опазване на Черно море от замърсяване.

Периодът бележи интензивно развитие на националната паркова мрежа. Само за три години (1989 – 1992) са създадени три нови парка: „Врачански Балкан“, „Централен Балкан“ и „Рила“. Така към 1993 г. страната разполага с 11 народни парка с обща площ от близо 295 000 хектара. В процеса на хармонизация с европейското законодателство до 2006 г. мрежата се прекатегоризира и разширява, като десет обекта получават статут на природен парк – „Русенски Лом“, „Сините камъни“, „Странджа“, „Шуменско плато“, „Българка“, „Витоша“, „Врачански Балкан“, „Златни пясъци“, „Персина“ и „Рилски манастир“. Защитените територии в България достигат 5 % от площта на страната. Последно обявеният природен парк в България е „Беласица“ (2007). Обхваща българската част на планина Беласица и е част от по-широката трансгранична защитена зона, която се споделя с Гърция и Северна Македония.

Изследванията в един от най-големите национални паркове в Източна Европа – „Рила“, се засилват, като основният фокус пада върху пълния опис на биологичното му богатство. Водеща роля в този процес имат институтите на БАН и Националният природонаучен музей.

Институционалната рамка се укрепва със създаването на Националната служба за защита на природата (1994) към Министерството на околната среда. Стартират ключови национални

инициативи за опазване на биологичното разнообразие. Чрез проекти, финансирани от Глобалния екологичен фонд (GEF), PHARE и Българо-швейцарската програма, са положени основите на съвременния мониторинг на околната среда в България. Създават се редица тясноспециализирани научни дружества – по зоология, лепидоптерология, орнитология, екология, хидробиология и други. Техният експертен потенциал се превръща в основен инструмент за проучването и опазването на генофонда на страната.

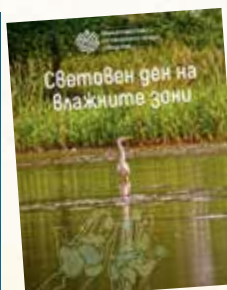
В края на 90-те години се приемат ключови нормативни актове, сред които Законът за ограничаване на вредното въздействие върху околната среда (1997) и Законът за лова и опазване на дивеча (2000), с който се извършва важна концептуална промяна: дивечът вече не се дели на „полезен“ и „вреден“, а на „едър“ и „дребен“, като ловните обекти са сведени до 22 вида бозайници и 30 вида птици. Въвеждат се и ежегодни забранителни периоди за улов на ценни видове като есетрови риби и речни раци.

България се присъединява и към редица европейски и световни инициативи за опазване на неживата и живата природа и биологичното разнообразие – Международния ден на влажните зони, Деня на Земята, Световния ден на водата, Европейската нощ на прилепите, Международния ден на птиците, Международния ден за опазване на биологичното разнообразие и други. Тези инициативи, някои с вековна история зад граница, се превръщат в основен инструмент за формиране на съвременна екологична култура и обществена ангажираност към биологичното разнообразие.

Решителна стъпка към международната интеграция е присъединяването на страната през 1996 г. към Конвенцията за биологичното разнообразие. Още през 1995 г. се въвежда природосъобразен режим за риболов, определящ минимални размери за улов на 19 вида риби, на речни раци, водни жаби и рапани.

Краят на 90-те години е период на основно обновяване на правилата за приемането на Закона за опазване на земеделските земи (1996) и Закона за горите (1997). Съществен етап от този процес е обнародването на Закона за защитените територии (1998) – важна крачка в законовата териториална защита на природата. Благодарение на новата правна рамка към 2006 г. защитената мрежа на България вече включва 3 национални парка („Рила“, „Пирин“ и „Централен Балкан“), 11 природни парка, 55 резервата и 35 поддържани резервата.

Вниманието се насочва и към опазването на геологичното наследство. През 1998 г. в Белоградчик се провежда годишната сесия на европейската асоциация ProGEO, като по това



време в страната са защитени 410 геоложки обекта, включително пещери, водопади, скални масиви, пирамиди и дюни. Актуален проблем остава защитата на карстовите води. Към 2005 г. тяхното значение все още не е напълно оценено, въпреки че от общо 315 водоизточника, включени в националната мониторингова система за качество на подземните води, 76 (24.1 %) са карстови извори.

Страната ни се гордее с 10 влажни зони със световно значение, опазвани по Рамсарската конвенция – от езерото Сребърна до Бургаските езера, които са жизненоважни за миграцията на птиците и биологичното разнообразие на Европа. В периода 1999 – 2000 г. страната ратифицира и Бонската конвенция за мигриращите видове, както и Споразумението за опазване на афро-евроазиатските водолюбиви мигриращи птици (AEWA).

По предложение на учени от БАН 18 български резервата са включени в световната мрежа от биосферни паркове, поставяйки страната ни сред водещите в света. Опазването на земните недра и геоложкото наследство е нормативно регламентирано чрез Закона за подземните богатства (1999) и Националната стратегия за развитие на минно-добивната промишленост до 2010 година. От 2005 г. в страната е в сила и Европейската конвенция за ландшафта. Спелеологичното богатство на страната включва 109 пещери, обявени за природни забележителности към 2006 година. Общо 990 пещери попадат в защитени територии, като 817 са в границите на природни паркове, а 173 – в резервати (Жалов, 2006).

Законодателната рамка се допълва от Закона за безопасно използване на ядрената енергия (2002), регламентиращ съхранението на радиоактивни отпадъци, и Закона за лечебните растения (2001). За разлика от тях, Законът за биологичното разнообразие (2002) не е ресурсно ориентиран, а цели пряка защита на застрашени видове и техните местообитания. Режимът на защита забранява всякаква форма на безпокойство, улавяне, нараняване или търговия с представители на фауната във всички фази на развитието им. При защитената флора е абсолютно забранено увреждането, изкореняването или търговията с цели растения и техни части (луковици, цветове, листна маса).

През 1995 г. е създаден Българският национален комитет по редките видове с цел стандартизация и валидиране на орнитологичните наблюдения. В процеса на хармонизация с европейското законодателство страната ни прие ключови ангажменти: от прилагането на Закона за биологичното разнообразие и Протокола от Киото до разработването на планове за управление на националните паркове. Усилията за опазване на природата включват още: подобряване на пречиствателната и сметосъбиращата инфраструктура, въвеждане на разделно събиране на отпадъци и строг контрол върху биологичните отпадъци. Значим напредък бе постигнат и чрез специфични забрани (експорт на обгоряла дървесина, тралиране на морското дъно) и инфраструктурни решения за защита на биоразнообразието като извеждането на трасето на АМ „Струма“ извън Кресненското дефиле.

Десетилетието бе белязано от бурен ръст на природозащитните сдружения (над 2000), част от които обаче компрометираща сектора, възползвайки се от законови пропуски. Паралелно с това специфичното географско положение на България засили трафика на защитени видове и деривати. В контекста на присъединяването към ЕС и ролята на страната като външна граница бе драстично засилен митническият контрол. За целта Агенция „Митници“ бе обезпечена с експертни екипи за реакция при конфискация на контрабандна фауна на територията на страната.

Броят на защитените територии и обекти у нас бележи впе-

чатляващ ръст за шест десетилетия – от едва 50 през 1940 г. до 5108 през 2000 година. За същия период общата им площ нараства от 1.41 на 3.35 % от територията на страната.

Значим принос за въвеждането на международни стандарти в природозащитата у нас има Световният фонд за дивата природа (WWF). Още преди официалното разкриване на постоянно представителство у нас през 2006 г. организацията присъства в региона от 90-те години чрез проектите си по поречието на Дунав, фокусирани върху възстановяването на влажните зони (като тези на остров „Персин“ и „Калимок-Бръшлен“) и опазването на застрашените есетрови популации. Тези инициативи поставиха началото на интегрираното управление на речните екосистеми и подготвиха българската експертна общност за прилагането на европейските екологични стандарти.

Българската природозащита в контекста на европейската интеграция

С присъединяването на България към ЕС през 2007 г. приоритет в екологичната политика стана въвеждането на европейските изисквания в националното законодателство и прилагането на двете основополагащи за общността директиви: Директива 79/409/ЕИО за опазването на дивите птици и Директива 92/43/ЕИО за опазването на естествените местообитания и на дивата флора и фауна. Министерският съвет прие общо 342 защитени зони, покриващи 33.89 % от територията на страната. Те включват 114 зони за птиците (20.3 %) и 228 за местообитанията (29.5 %). В резултат на това бе изградена екологичната мрежа „Натура 2000“, която днес обхваща близо 35 % от сухоземната територия на страната. Този процес наложи съществени промени в Закона за биологичното разнообразие и Закона за защитените територии, целящи пълна хармонизация на националната нормативна уредба с европейското право.

Неправителствените организации се утвърдиха като професионален коректив и партньор, чиято специализирана експертиза успешно допълва държавните функции по управление и контрол на защитените територии и биологичното разнообразие. Като партньор на BirdLife International **Българското дружество за защита на птиците** (1988) се утвърди като основният източник на данни за орнитофауната в страната. То координира общоевропейския мониторинг на широко разпространените видове птици – ключов индикатор за състоянието на околната среда в ЕС. Дейността на организацията по опазване на царския орел и египетския лешояд включва тясно партньорство с ловните стопанства и енергийните дружества за обезопасяване на инфраструктурата и поддържане на пасищните екосистеми, жизненоважни за оцеляването на тези редки видове. Организацията изигра ключова роля при идентифицирането на орнитологично важните места у нас, които залегнаха в основата на мрежата „Натура 2000“. В горския сектор БДЗП си сътрудничи с държавните горски стопанства за опазване на гнездовите находища на редки грабливи птици и черния щъркел чрез прилагане на специализирани лесовъдски мерки и буферни зони по време на стопанските дейности.



Сдружение „Зелени Балкани“ (1988) е пионер в консервацията на редки видове и възстановяването на местообитания в заливните гори по поречието на Дунав. Организацията е водеща в реинтродукцията на ловния сокол, белоглавия и брадатия лешояд – емблематичен вид и символ на българската природозащита, чието завръщане е сред най-значимите успехи на съвременната консервационна био-

логия (сн. 1). Сред най-значимите ѝ практически приноси е създаването на Спасителния център за диви животни в Стара Загора. Като единственото специализирано звено в страната за лечение и рехабилитация на защитени видове Центърът е ключов партньор на държавните горски структури и РИОСВ. Годишно през него преминават над 1000 пациенти, включително бедстващи птици и конфискувани от браконьерство индивиди. В тясно сътрудничество с горските стопанства организацията работи активно за идентифицирането и опазването на горите във фаза на старост и поддържането на специфични местообитания за редки видове. Програмите им за реинтродукция, включително на черния лешояд в Източните Родопи, разчитат на устойчивото управление на горските екосистеми и опазването на вековните гнездови дървета.



Създадена през 2003 г., **Асоциацията на парковете в България** (АПБ) утвърди своята роля след присъединяването на страната към ЕС, насочвайки усилията си към съхраняване на биологичното разнообразие чрез баланс между екологичните, социалните и икономическите интереси. Организацията фокусира дейността си върху подпомагане на законодателната уредба, мониторинг на защитени зони и насърчаване на устойчивото им развитие. Експертизата на АПБ се основава на екип от специалисти с екологично и лесовъдско образование, чийто дългогодишен опит в държавната администрация гарантира професионален подход в управлението и опазването на природното богатство. Организацията има водеща роля в разработването на планове за управление на природните паркове и в защитата на техните граници от нерегламентирано строителство и промяна на предназначението. Чрез активно участие в коалиционни формати АПБ осигурява граждански контрол върху управлението на държавните гори и се застъпва за прилагането на лесовъдски практики, които съхраняват екосистемните услуги на защитените територии.

Развитието на природозащитния сектор наложи модернизирани на специализирани структури, осигуряващи научна обективност и прозрачност. Националната система за мониторинг на биологичното разнообразие (НСМБР), създадена и регламентирана през 2005 г., е управлявана от Изпълнителната агенция по околната среда и е основният механизъм за събиране и анализ на данни за природните ресурси. Системата интегрира теренни наблюдения, сателитни изображения и автоматизирани станции, предоставяйки важна информация за изготвянето на докладите към ЕК по чл. 17 от Директивата за местообитанията. Чрез Информационната система към НСМБР научната общност и администрацията имат достъп до



Първо освобождаване на братати лешояди в българската природа, 20.05.2025 г.

верифицирани данни, които са фундаментални за изготвянето на областните планове за развитие на горските територии и планове за управление на защитените зони.



Стратегическият фокус на **World Wildlife Fund – България** (основана през 2006 г.), е насочен към устойчивото управление на горите и опазването на сладководните екосистеми. Организацията играе водеща роля в идентифицирането на горите във фаза на старост и внедряването на международния стандарт за отговорно стопанисване FSC. Благодарение на експертизата на фонда днес значителна част от държавните горски стопанства са сертифицирани, което гарантира конкурентоспособност на българската дървесина на международните пазари. Паралелно с това WWF – България, разработи иновативни ГИС-базирани платформи за мониторинг, които подпомагат контролните органи в ефективната борба с незаконните сечи. Експертите на WWF – България, прекараха години в картиране и теренни проучвания, за да докажат местоположението на останалите „девствени“ кътчета от нашите гори. През 2016 г. със заповед на министъра на земеделието 109 000 ха държавни гори бяха обявени за „гори във фаза на старост“, в които се забранява дърводобивът. Това е един от най-значимите успехи на WWF – България, в партньорство с Изпълнителната агенция по горите и широкото обединение от НПО „За да остане природа в България“.



Независимата коалиция от неправителствени организации и граждански групи **„За да остане природа в България“** е създадена в края на 2006 година. Обединението възникна като отговор на нарастващите заплахи пред биологичното разнообразие – от прекомерната експлоатация на горски ресурси и вододайни зони до нерегламентираното застрояване в планините и по крайбрежието. С присъединяването на страната към ЕС работата на структурата се насочи приоритетно към изграждането и реалната защита на мрежата „Натура 2000“. Тя представлява най-мощната неформална мрежа от над 30 организации (сред които БДЗП, „Зелени Балкани“, WWF – България, и АПБ). В най-новата ни история обединението се утвърди като ключов фактор за граждански надзор и правна защита на естествените екосистеми, изпълнявайки функциите на независим мониторингов орган по отношение на законодателните инициативи и инвестиционните проекти.

Динамиката в екологичното законодателство през последните две десетилетия отразява прехода от пасивна защита към активно управление и климатична адаптация. След 2007 г. Законът за биологичното разнообразие претърпя серия от ключови изменения за пълно прилагане на европейските директиви. Най-същественят елемент в този процес е въвеждането на строги процедури за оценка за съвместимост, която действа като задължителен превантивен филтър. Всеки инвестиционен проект – от инфраструктура и енергийни обекти до планове за сеч или застрояване – подлежи на детайлен анализ за кумулативно въздействие. Тази процедура гарантира, че икономическото развитие няма да компрометира екологичния интегритет на защитените видове и местообитания в мрежата „Натура 2000“. Затова при разрастващото се пътно строителство започнаха да се появяват и „екзотичните“ дотогава проходи за зайци и глигани, тунели за гущери и костенурки и надлези за мечки и други едри животни.

През последното десетилетие природозащитният сектор в България се фокусира върху екосистемно възстановяване и реинтродукция на ключови за биоразнообразието видове.

Емблематичен пример е инициативата **„По-диви Родопи“**



(Rewilding Rhodopes), стартира през 2011 година. Тя прилага концепцията за rewilding (възобновяване на дивата природа) чрез възстановяване на естествените хранителни вериги и реинтродукция на изчезнали или критично застрашени видове. Сред най-значимите постижения на екипа са завръщането на зубъра (европейския бизон), успешното разселване на елена лопатар и дейностите по реинтродукция и възстановяване на черния и белоглавия лешояд. Тези усилия не само обогатяват биоразнообразието, но и стимулират развитието на устойчив екотуризъм и фотолов в региона. През 2025 г. в рамките на мащабния проект на „Зелени Балкани“ в Природния парк „Сините камъни“ бяха освободени в дивата природа първите три млади брадати лешояда. Видът е символ на българската природозащита.

След 2007 г. БАН и други институции инвестираха в разработването на няколко дисертационни труда, в рамките на които на най-съвременно световно равнище бяха извършени задълбочени проучвания в национален мащаб за разпространението, гнездовата биология, миграциите и застрашаващите фактори на някои от най-редките видове птици в България – царския орел, скалния орел, египетския, черния и белоглавия лешояд, ловния сокол, белошипата ветрушка, къдроглавия пеликан, глухаря, червеногушата гъска и други. Основен принос в това отношение имаше Националният природонаучен музей при БАН.

Навлизането на високите технологии промени изцяло методите за контрол и управление на природните ресурси. Използването на европейската програма Copernicus позволява прецизен мониторинг на горското покритие и ранно откриване на незаконни сечи или пожари. Дроновете се превърнаха в ефективен инструмент за борба с браконьерството и инспекция на труднодостъпни терени. Мобилни приложения като „Защити гората“ на WWF – България, създадоха директна връзка между гражданите и контролните органи (ИАГ и РДГ), оптимизирайки процеса по подаване и обработка на сигнали за нарушения в горските територии. Изпълнителната агенция по горите постигна един от най-значимите си технологични успехи чрез внедряването на Единната информационна система (ЕИС). Въвеждането на електронните превозни билети и публичните регистри за проследяване на дърводобива осигури прозрачност, позволявайки в реално време да се верифицира законността на всеки превозен камион и да се минимизира рискът от незаконни дейности.



Институтът по биоразнообразие и екосистемни изследвания (ИБЕИ – БАН), създаден през 2010 г. чрез обединяването на Институтите по зоология, ботаника и Централната лаборатория по обща екология, се утвърди като водещ научноизследователски център в страната. Институтът функционира като основен експертен консултант на държавните институции (МОСВ и МЗХ) по въпросите на биологичното разнообразие и защитените територии. Учените от ИБЕИ участват пряко в националното картиране на местообитанията, определянето на благоприятното консервационно състояние и разработването на методики за устойчиво ползване на ресурсите. Тяхната работа осигурява научната легитимност на всяко управленско решение в горския и екологичния сектор.

През 2015 г. излезе второто (тритомно) издание на „Червена книга на Република България“ (електронна и хартиена версия). Научната разработка е дело на БАН, а проектът е реализиран в тясно партньорство с МОСВ.

Законът за ограничаване на изменението на климата

(2014) положи основите на климатичната политика в България, регламентирайки стратегически механизми за устойчивост. Той регулира обществените отношения в областта на климатичните политики, като създава правната рамка за мониторинг и докладване на емисиите от парникови газове. Същевременно очертава националните приоритети за адаптация, превръщайки се в основен инструмент за синхронизиране на българското законодателство с европейските цели. Законът поставя специален акцент върху устойчивостта на екосистемите като ключов фактор за справяне със зачестяващите екстремни климатични явления. Чрез него се урежда участието на страната в Европейската схема за търговия с квоти за парникови газове (EU ETS) и се поставя основата на Националната стратегия за адаптация към климатичните промени. Нормативната рамка включва мерки за превенция на природни бедствия, пряко засягащи горския фонд и водните ресурси – от защитни дейности срещу наводнения и ерозия до справяне със засушаванията и екстремните горски пожари.

Парижкото споразумение за климата (2015) наложи фундаментална промяна в глобалната екологична парадигма, поставяйки климатичните промени в центъра на всички секторни политики. Като държава членка на ЕС България пое ангажменти за декарбонизация и повишаване на енергийната ефективност. В енергетиката това доведе до ограничаването на дейността на топлоелектроцентралите. В горския сектор утвърди ролята на горите като стратегически „поглъщатели“ на въглерод и подчерта решаващото значение на тяхното устойчиво управление за постигане на общата цел за климатична неутралност.

Европейският зелен пакт (2019) положи началото на мащабен преход към устойчива икономика, налагайки по-високи стандарти в управлението на екосистемите. Неговите цели в сектора се реализират чрез две ключови направления: Стратегията на ЕС за биологичното разнообразие, предвиждаща строго опазване на старите гори, и Новата стратегия на ЕС за горите до 2030 година. Последната има пряко отражение върху практиката, тъй като залага на повишаване на екосистемната устойчивост и насърчаване на стопанисване, близко до естествените процеси (close-to-nature forestry). Тези иновативни подходи са от стратегическо значение за адаптирането на горските масиви към зачестяващите неблагоприятни климатични въздействия.

Парламентът за възстановяване на природата (Nature Restoration Law, 2024) е най-значимата законодателна стъпка в новата история на ЕС, бележеща преход от консервация към регенерация. За разлика от директивите Регламентът е директно приложим и задължава държавите членки да приложат мерки за възстановяване на поне 20 % от увредените сухоземни и морски екосистеми до 2030 г., а до 2050 г. – на всички екосистеми, нуждаещи се от възстановяване. Фокусът пада върху свободно течащите реки, възстановяването на естествената структура на горите, опазването на опрашители и ревитализацията на влажните зони. За горския сектор това означава засилен акцент върху биоразнообразието и екосистемната устойчивост при планирането на стопанските дейности.

Пътят на българската природозащита бележи историческа трансформация – от фрагментирани усилия към изграждането на единна европейска екологична мрежа. Хармонизирането на законодателството е основополагащата първа стъпка, но днес истинското предизвикателство е преходът към активно и научнообосновано управление на природните ресурси. В контекста на глобалните климатични промени съхраняването на биологичното разнообразие вече не е просто етичен избор, а стратегическа инвестиция в националната ни сигурност и устойчивост.

Материала подготви Жения СТОИЛОВА